

**Тема 1. Журналістське розслідування в системі жанрів сучасних мас-медіа**

**План:**

1. Визначення поняття журналістського розслідування.
2. Основні відмінності журналістського розслідування від інших жанрів.
3. Специфіка ЖР як жанру. Цілі жанру.

Однією з головних ознак демократичного суспільства є свобода слова. Найповніше ця свобода реалізується на каналах та радіостанціях громадського мовлення, журналісти яких постійно тримають руку на пульсі суспільства і його потреб.

Останнім часом в медіа різних країн, особливо якщо вони громадського мовлення, все частіше з'являється журналістське розслідування, а в декотрих країнах цей жанр вже десятиліттями є улюбленим жанром глядачів і читачів. Журналістів, які займаються розслідуванням, називають по-різному: «прибиральниками авгієвих стаєнь» [25, 5], «тими, хто розгрібає бруд» [14], «санітарами лісу, мисливцями, поліцією норівів, приватними детективами, суддями, катами» [31], бо головні теми їхніх робіт – усе те, що відбувається «не так» [11], а їхній стиль життя, за словами Валерії Новодворської, подавати «те, що не можна друкувати – у друк» [31].

На сьогодні журналістське розслідування є одним з найпопулярніших жанрів журналістики. Проте попри те, що цей жанр є одним з найдорожчих, найрейтинговіших, таких, що потребує від журналіста постійного наражання на небезпеку та майже усього його часу, робота над ним не є достатньо оплачуваною навіть у західних країнах, не кажучи вже про Україну, де він тільки починає набувати популярності.

Єдиного визначення журналістського розслідування немає, різні школи журналістики трактують поняття розслідування по-різному. Основним

предметом обговорення є питання, чи є розслідування жанром журналістики або методом, який використовує журналіст при підготовці своїх публікацій у різних жанрах. Журналістське розслідування визначається як стаття або серія статей, що базуються на оригінальній роботі журналіста, а не тільки на витоку або зливі інформації з офіційних або неофіційних джерел. Розслідування описує весь спектр системної проблеми, а не окремий інцидент, що стосується однієї людини, розкриває складні соціальні теми, корупцію, порушення закону і зловживання владою та інформацію, раніше з різних причин невідому суспільству або яку навмисно приховують. Розглядаючи **розслідування як метод роботи журналіста**, його можна охарактеризувати як синтетичний, що об'єднує всі методи збору інформації журналістом (спостереження, інтерв'ю, аналіз документів), заснований на роботі з численними джерелами, ретельному аналізі, порівнянні, пошуку протиріч і прихованих відомостей з метою оприлюднення інформації, представляє суспільний інтерес.

Що таке журналістське розслідування? Як воно проводиться? Чому слід ним займатися?

Після майже півстоліття з Уотергейту, став поворотним моментом в історії жанру, ні громадськість, ні самі журналісти не можуть прийти до єдиної думки щодо заданих питань.

**Журналістське розслідування** передбачає викриття прихованих явищ життя – тих, які навмисно приховуються особами, наділеними владою, або були такими з волі випадку, загубившись на тлі хаотичного миготіння фактів і обставин, які перешкоджали розумінню події.

У своїй книзі «Журналістські розслідування» американський дослідник Джон Вілмен пише, що найкраще визначення терміну дав колишній заступник редактора газети «Ньюсдей» Роберт Грін. Він визначив, що **журналістське розслідування** – це «матеріал, заснований на власній роботі та ініціативі, на важливу тему, яку окремі особи або організації хотіли б лишити в таємниці» [26]. Крім того, дослідник називає три необхідних основних елементи: *щоб до журналіста розслідування не проводив ніхто інший, щоб тема матеріалу була*

*важливою для читача або глядача, щоб факти, які журналіст шукає, намагалися від нього приховати інші люди, задіяні в цих проблемах [26].*

Сучасні російські дослідники, в основному, спираються на визначення журналістського розслідування Джона Вілмена, зазначаючи при цьому, що випадання будь-якого із трьох необхідних елементів призводить до того, що журналістське розслідування втрачає свій сенс [12].

Ще одне визначення журналістського розслідування належить російському вченому Олександру Тертичному, автору найгрунтовнішої праці на цю тему. Вчений вважає, що «у загальному плані **мета** серйозного, соціально важливого **журналістського розслідування** може бути визначена так: робити явною ту інформацію, яка необхідна, життєво важлива для народу, але від нього приховується; боротися зі зловживаннями сильних світу цього; протистояти беззаконню з тим, щоб змінювалося на краще і все суспільство» [25, 102]. Проте, варто зазначити, що Тертичний розглядає у своїй праці «розслідувальну журналістику» з точки зору метода і етапів пізнання дійсності, акцентуючи саме на цьому, а не на змінах, які трапляються в результаті виходу матеріалу у світ.

Український дослідник Олександр Глушко, заслужений журналіст України та викладач, один з не багатьох українців, які займаються теорією журналістського розслідування, запропонував власне авторське визначення терміна. У ньому Глушко зазначає, що **метою розслідування** є «виявити потаємні пружини гострих суспільних проблем, справжні причини існування яких старанно приховуються від широкої громадськості владними, політичними та іншими впливовими колами» [11], вибудувати власну концепцію досліджуваного явища, його природи та умов існування. Дослідник зазначає, що за формою реалізації авторського задуму журналістське розслідування – *«складний, синтетичний жанр, у друкованому чи електронному варіантах якого можуть бути використані елементи проблемної статті, памфлету, нарису, фейлетону, репортажу, інтерв'ю, звіту, рецензії, а також фінансові документи, ділове листування, постанови,*

*протоколи, угоди, архівні, статистичні дані тощо»* [11]. Проте найважливішим є те, що український науковець і журналіст вважає, що головним принципом у роботі журналіста, який проводить розслідування, має бути гласність, створення відповідної атмосфери, громадської думки «з приводу тих чи тих антисуспільних явищ, що виключало б їхнє повторення у майбутньому» [11]. Здійснюють цю мету журналісти через вплив на емоції людей, викликаючи в них відповідну реакцію на скоєне.

Таким чином, Олександр Глушко розглядає вплив журналістського розслідування на дійсність не прямо, а опосередковано, через формування думки в глядачів та читачів. Як буде видно нижче, у західних дослідників журналістського розслідування дещо інший підхід до визначення терміна і проблеми впливу матеріалів на суспільство. Окрім того, поряд із виключенням повторення зловживань і порушень, Глушко зазначає ще одну мету журналістського розслідування. На його думку, вона полягає у тім, щоб «зірвати покрив таємничості з проблем, які нерідко штучно ускладнюють життя багатьох людей» [12, 62]. **Проте висвітлити проблему не означає виправити її.** Кардинально інший підхід у західних науковців. Так британський дослідник Hugo de Burgh у своїй книзі «Investigative Journalism: Context and Practice» говорить, що журналістське розслідування «забезпечує першу чернетку здійснення законодавства», бо привертає увагу до всіх негараздів всередині суспільних регуляцій та систем і до тих шляхів, якими ті, хто має гроші та владу або застосовують корупцію, можуть порушити існуючі системи [34, 3].

Як бачимо, саме визначення дослідника направлене на те, що журналістське розслідування **не просто висвітлює проблемні ділянки, а забезпечує виконання певних правильних процесів у суспільстві.** Таким чином, розслідування має не просто висвітлювати усе, що є неправильним, а власним висвітленням впливати на негаразди, змінюючи ситуацію на краще через суспільну думку, вплив на людей, про яких йдеться та надання інформації не лише загалу, а й відповідним органам. Аналогічно до Х'юго де

Бурга, американський, англійський та загалом західний теоретичний підхід до журналістського розслідування передбачає вплив його на дійсність. Так директор програми журналістики університету Джона Гопкінса (США) Девід Еверетт зазначає: *"Журналістське розслідування – це шанс відновити справедливість і зіграти роль Давида в боротьбі з Голіафом. Це ґрунтується на вірі в те, що журналісти, редактори і фотографи можуть відігравати величезну роль у поліпшенні суспільного життя"* [30, 36]. Що стосується польських дослідників, то тут вони не відходять від своїх західних колег у своїх очікуваннях від журналістського розслідування. Так у ґрунтовній праці, присвяченій розслідуванню, редактори Марек Польчевський і Моніка Ворсович одразу у вступі зазначають: «Журналісти-розслідувальники не описують реальність, вони хочуть її змінити» [40, 5]. Тобто для журналіста, який займається розслідуванням, реальність має певні жахливі сторони, які потребують його втручання, щоб виправити їх. Таке втручання часто коштує журналістам здоров'я, а інколи – життя. Оскільки звичайне висвітлення подій не вартує такої страшної ціни, то найважливіше, у що вірять журналісти, які розслідують – у виправлення тих речей, які їх обурюють [40, 5].

2. Для проведення журналістського розслідування необхідне використання як секретних, так і відкритих джерел і документів. Висвітлення новин в традиційному сенсі в значній мірі, а іноді цілком і повністю, залежить від матеріалів, наданих іншими особами (наприклад, представниками поліції, органів державної влади, підприємств і т.п.). За своєю суттю цей процес є реактивним, якщо не сказати – пасивним. В протилежність йому, журналістське розслідування залежить від матеріалів, зібраних або згенерованих за власною ініціативою журналіста. Тому даний метод часто іменується «Ініціативною журналістикою» (enterprise journalism).

Висвітлення новин націлене на створення об'єктивної картини світу я такої. Журналістське розслідування використовує об'єктивно правдивий матеріал – тобто факти, з достовірністю яких погодиться кожен розумний

спостерігач – заради суб'єктивної мети реформування світу. Це не означає дозвіл на брехню заради високої мети. Це означає відповідальність у встановленні істини з тим, щоб світ зміг змінитися.

На протипагу улюбленому вислові деяких професіоналів про те, що журналістське розслідування – це просто робота в руслі добрих старих традицій журналістики, виконана на хорошому рівні, ми скажемо, що це не так.

Вірно, обидві форми журналістської роботи головним чином концентрують увагу на таких елементах, як «хто», «що», «де» і «коли». Але п'ятий елемент традиційної журналістики «чому» в журналістському розслідуванні стає елементом під назвою «як, яким чином». Решта елементи отримують розвиток не тільки в кількісному, але і якісному вираженні. Елемент «хто» стає просто ім'ям або назвою посади, а особистістю, наділеною рисами характеру і стилем поведінки.

«Коли?» – це не справжній час, зазначений в новинах, це історичний континуум, оповідання.

«Що?» – не звичайна подія, одне з безлічі, а явище, що має свої причини і наслідки.

«Де?» – не просто адреса, це – обстановка, в якій ті або інші речі стають більш-менш можливими. Саме ці елементи і деталі наділяють журналістське розслідування в його найкращому виконанні потужним естетичним якістю, що підсилює її емоційний вплив.

Протягом своєї кар'єри журналісти можуть займатися як щоденним висвітленням новин, так і розслідуваннями, обидві ці ролі припускають наявність часом абсолютно різних умінь, навичок роботи, методик і цілей.

Практикуючі журналісти розслідувачі, визначаючи ознаки розслідування, що відрізняють його від інших жанрів, зазначають:

- трудомісткість і ресурсомісткість, а саме – витрати часу, людських зусиль і коштів на проведення розслідування. Розслідування можуть потребувати іноді місяців спостережень, очікування документів, пошуку

потрібних джерел інформації, всім цим можуть займатися кілька людей, і обійдеться це в чималу суму.

- необхідність високої самоорганізації журналіста, здатності планувати і концентруватися на досягненні мети. Від того наскільки журналіст точно і послідовно буде рухатися до поставленої мети, залежить час, витрачений на роботу, і ефективність розслідування.
- підвищені ризики, правові та неправові, пов'язані з роботою журналіста. Розслідувачі часто піддаються ризику як цивільно-правового, адміністративного або кримінального переслідування, так і неправовим ризикам: фізичної розправи, психологічного тиску, втрати роботи, дискредитації, втрати результатів розслідування і зібраних доказів.

Відмінності між традиційною журналістикою і журналістським розслідуванням наведені нижче таблиці. Відмінності не слід розуміти як чіткі і непримиренні протилежності. Швидше ці дані говорять про наступне: наприклад, коли конкретна ситуація більше відповідає критеріям, поданим в лівому стовпці, це означає, що журналіст займається звичайним репортерство; по мірі наближення ситуації до параметрів правої боку таблиці дії журналіста починають більшою мірою походити на розслідування.

<b>ТРАДИЦІЙНА ЖУРНАЛІСТИКА</b>	<b>ЖУРНАЛІСТСЬКЕ РОЗСЛІДУВАННЯ</b>
<b>Дослідження</b>	
Інформація збирається і повідомляється в певному темпі (щодня, щотижня, щомісяця).	Інформація не може бути опублікована раніше, ніж буде встановлена її зв'язність і повнота.
Дослідження проводиться оперативно.	Дослідження триває до тих пір, поки не буде підтверджена вся історія, і

<p>Завершивши матеріал, подальше дослідження не проводиться.</p> <p>Матеріал ґрунтується на необхідному мінімумі інформації і може бути дуже коротким.</p> <p>Заяви джерел інформації можуть замінити собою документи</p>	<p>може також тривати після її публікації.</p> <p>Матеріал ґрунтується на максимумі доступною для отримання інформації та може бути дуже довгим.</p> <p>Матеріал вимагає наявності документів, здатних підтвердити або спростувати заяви джерел інформації.</p>
---	---

### **Взаємини з джерелами інформації**

<p>Виходить із презумпції достовірності джерел, часто без їх перевірки.</p> <p>Офіційні джерела вільно надають журналісту інформацію з метою власного просування або переслідування власних цілей.</p> <p>Журналіст зобов'язаний прийняти офіційну версію теми, хоча і може протиставити її коментарям і твердженнями інших джерел.</p> <p>Журналіст розпоряджається меншою кількістю інформації, ніж більшість джерел або всі джерела.</p> <p>Джерела названі практично завжди.</p>	<p>Презумпція достовірності джерел виключається; будь-який з джерел здатний надати помилкову інформацію; ніяка інформація не може бути використана без повторного огляду.</p> <p>Офіційна інформація приховується від журналіста з тієї причини, що її розкриття здатне скомпрометувати інтереси органів влади або інститутів.</p> <p>Журналіст може відкрито засумніватися або відкинути офіційну версію теми, виходячи з інформації, надійшла з незалежних джерел.</p>
--	--



	<p>Журналіст розпоряджається великою кількістю інформації, ніж будь-який з джерел окремо і ніж велика частина джерел, разом узятих.</p> <p>Найчастіше джерела не можуть бути названі в цілях забезпечення їх безпеки.</p>
<b>Результат</b>	
<p>Репортаж розглядається як відображення світу, прийнятого як даність. Надії журналіста на результат не сягають далі інформування громадськості.</p> <p>Репортаж не вимагає особистої залученості журналіста.</p> <p>Журналіст прагне бути об'єктивним, неупередженим і утримуватися від суджень в користь тієї чи іншої сторони – учасниці репортажу.</p> <p>Те, наскільки ефектно побудований репортаж, не грає великої ролі.</p> <p>Історія не має кінцівки, оскільки новини змінюють одна одну безперервно.</p>	<p>Журналіст відмовляється сприймати світ як даність.</p> <p>Матеріал націлений на проникнення в суть конкретної ситуації або її розкриття з метою її перетворення, викриття або, в ряді випадків, пропозиції як прикладу більш гідної альтернативи.</p> <p>Без особистої залученості журналіста матеріал ніколи не зможе бути завершений.</p> <p>Відносно фактів історії журналіст прагне бути чесним і скрупульозним і на цій підставі він може визначати жертв, героїв і правопорушників в рамках свого розслідування. Крім того, журналіст має право</p>

<p>Журналіст може допускати помилки, які, втім, неминучі і зазвичай не грають особливої ролі.</p>	<p>запропонувати судження або висновки по даній темі.</p> <p>Побудова матеріалу цілком впливає на ступінь його впливу, а також підводить до висновку, винесеним журналістом або його джерелом.</p> <p>Допущені помилки піддають журналіста ризику різних санкцій, офіційних і неофіційних, і можуть підірвати довіру до журналіста і засобу масової інформації.</p>
---	---

Говорячи про труднощі, з якими стикаються журналісти в процесі розслідування, учасники численних тренінгів з журналістських розслідувань відзначали багато факторів серед яких:

- Незацікавленість власників ЗМІ та редакторів у публікації спірної і проблемної інформації, їх страх перед помстою за публікацію з боку політичних або бізнес сил, що характерно для пострадянського простору, де медіа-бізнес у чистому вигляді практично не поширений, і власники ризикують, як правило, не своїм виданням або телерадіокомпанією, а іншими підприємствами, їм належать.

- Загроза особистої безпеки журналіста та джерел інформації, яка часто є завищеною або перебільшеною, оскільки журналіст, що дотримує певні правила убезпечення своєї діяльності, може мінімізувати ризики, пов'язані з його роботою.

- Відсутність доступу до необхідних джерел інформації, що часто є відсутністю навику придбання джерел або проявом елементарних лінощів,

небажанням скористатися навіть доступними відкритими джерелами і масивами даних.

- Обмеженість в ресурсах, часу і коштів, є об'єктивною перешкодою, не тільки у зв'язку із загальною депресією на ринку медіа, але й особливостями менеджменту ЗМІ в Україні та країнах СНД. Журналісту зручніше і вигідніше випускати одну-дві новини, засновані на прес-релізах, в день, ніж тижнями збирати інформацію, аналізувати і перевіряти її ще раз. У тому, що стосується браку коштів, частіше тут, як і в попередньому пункті, проблемою є лінь журналістів, оскільки навіть наявність проектів підтримки розслідувань не зробила їх масовими, і часто журналісти не дають собі праці толком спланувати розслідування, для того, щоб отримати кошти на його реалізацію.

- Страх невдачі і правових наслідків публікації матеріалів розслідування, як і загроза особистій безпеці, також часто є завищеними, оскільки дотримання професійних стандартів, сумлінна робота, принципів журналістської етики мінімізує ці ризики. Прикладом тому є результати проекту SCOOP в Україні, де з близько 200 розслідувань, проведених місцевими та іноземними журналістами, жодне не отримало правових наслідків, хоча багато з них зачіпали інтереси можновладців.

- Відсутність традиції і досвіду розслідувань в журналістському середовищі, дискредитація розслідування як жанру, що було актуальним для української журналістики в кінці ХХ століття. Треба сказати, що в останнє десятиліття в Україні сформувалась і розвивається мережа центрів розслідувальної журналістики і журналістів, що займаються розслідуваннями в національних та регіональних ЗМІ, яка формує стандарти професії, а матеріали розслідувань стають джерелом позитивного досвіду та ідей для розслідувань.

3. Тематика розслідувань широка і різноманітна, вона включає в себе різні аспекти людського життя. *«Пам'ятайте: що б Вам не говорили, вам говорять не все. Про що б не йшла мова, йдеться про гроші»,* – це

висловлювання, приписуване Уїнстону Черчиллю, як найкраще підходить до розуміння тематики розслідувань. Дійсно, практично завжди, збираючи інформацію, журналіст стикається з її неповнотою, і в абсолютній більшості випадків, розслідування прямо чи опосередковано стосуються грошей, а якщо точніше – корупції в широкому розумінні цього слова. Ще одним маяком в розумінні тематики розслідувань є твердження, що предметом журналістського розслідування, як правило, стають або порушення закону, або недосконалі і неправильно працюючі закони. Правила життя придумують можновладці, і часто вигідні їм правила працюють так, що в результаті страждають звичайні люди. Подібна несправедливість також може стати предметом журналістського розслідування. До тем, які найбільш активно розслідують журналісти в Україні відносяться: **публічні фінанси та державні закупівлі, приватизація, виділення земельних ділянок, дотримання екологічного та природоохоронного законодавства, порушення прав громадян, суспільне здоров'я, освіта, житлово-комунальне господарство та багато інших.**

Журналістське розслідування передбачає набагато більший обсяг роботи, ніж звичайна журналістика? Фактично, це дійсно набагато більше праці на кожному його етапі, хоча можна успішно справлятися з цією роботою і отримувати при цьому задоволення. Крім того, розслідування приносить набагато більше винагороду – для громадськості, для вашої організації і для вас самих.

### **Для громадськості:**

Глядачі люблять матеріали, що володіють додатковою цінністю – містять інформацію, яку ніде більше не знайти, якій можна довіряти, а також що дає їм можливість впливати на своє життя. Це може бути інформація зі сфери політики, фінансів або ж продукції, якою вони користуються в побуті. Головне, що їх життя здатна змінитися від того, як ми скажемо з того чи іншого питання. Тому пам'ятайте: журналістське розслідування – це не

стільки продукт, це послуга, спрямована на те, щоб зробити життя людей більш захищеною і змінити її на краще.

### **Для вашої організації:**

Не слухайте тих, хто стверджує, ніби розслідування занадто велика розкіш для новинних засобів масової інформації. Більшість новинних засобів масової інформації втрачають гроші, однак ті ЗМІ, які на належному рівні проводять розслідування, грамотно ними керують і використовують для зміцнення своїх позицій, здатні бути досить прибутковими. Більш того, такі ЗМІ набувають великий вплив і престиж в суспільстві, що дає їм більший доступ до інформації і таким чином ще більше зміцнює їх конкурентоспроможність.

### **Для вас:**

«Я наживу собі ворогів, так?» Насправді, якщо ви будете діяти правильно, то придбаєте набагато більше друзів, ніж ворогів. Крім того, ви зробите своє ім'я набагато більш відомим як в професійних колах, так і за їх межами. Ваші вміння будуть цінуватися високо; незалежно від того, залишитесь ви в журналістській професії чи ні, ви завжди будете в грі. Це не відноситься до тих журналістів, які недостатньо володіють навичками: вони дуже легко замінні, з їх вміннями в середовищі колег багато чого не добитися.

Але найголовніше – це те, що ви самим наймовірним чином змінитесь самі. Ви станете сильніше, тому що переконаєтеся у власній здатності самостійно добиратися до істини замість того, щоб чекати, поки вам в готовому вигляді піднесуть її інші. Ви навчитеся долати страхи, прислухаючись до власних сумнівам. Ви подивіться на світ новим, більш глибоким поглядом.

Журналістика багатьох робить ні до чого не придатними циніками і ледарями. Досвід розслідувань допоможе уникнути такої долі. Одним словом, винагорода настільки велика, що якщо вам небайдужі журналістика і ви самі,

ви не позбавите себе, свою аудиторію і своїх колег тих додаткових переваг, які несе в собі журналістське розслідування.

### Список літератури:

1. Від журналістських розслідувань до журналістських досліджень. – <http://www.telekritika.kiev.ua/articles/173/0/6845/>
2. Глушко О. К. «Вищий пілотаж» журналістики. – <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1446>
3. Глушко О. К. Журналістське розслідування: історія, теорія, практика. – К., 2006. – 144 с.
4. Журналістське розслідування: Матеріали семінару. – К.: ІМІ, 2004.
5. Каретті Еліас. Маса і влада. – К.: Альтернативи, 2001. – 415 с.
6. Мурікан Ж. Журналістське розслідування. – К.: ІМІ, 2003
7. Телевізійне журналістське розслідування – знаряддя боротьби з корупцією (на регіональному та національному рівні) // Матеріали з польсько-українського семінару. – Київ-Запоріжжя-Варшава, 2006.